

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh748>

ESKİ YAKINDOĞU'DA “NAR” SEMBOLİZMİNE DAİR: BİR DERLEME ÇALIŞMASI

H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI*

Özet

Eskiçağ'da Yakındoğu'da toplumların kendi inanç ve kültürleri çerçevesinde bazı sembolleri kullandıkları ve bunlara ortak anlamlar yükledikleri anlaşılmaktadır. Nar sembolü de söz konusu toplumların arkeolojik kaynakları başta olmak üzere, mitolojik ve yazılı kaynaklarına yansımış önemli bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Kutsal Kitaplar'ın verdiği bilgiler de harmanlandığı zaman, söz konusu tüm kaynakların aslında aynı şeyi söylemeye çalıştıklarını görüyoruz: Nar yani bereket, dişilik, verimlilik, kutsallık ve belki de yasak olan meyve!

“Yasak meyve”nin cinsi, Kutsal Kitaplar'da açık olarak belirtilmediği için bu hususta farklı görüşler ortaya atılmıştır. Nar da adı geçen meyvelerden birisidir. Bu çalışmada, söz konusu meyvenin Eski Yakındoğu toplumlarında sembolik anlamda taşıdığı değer ve farklı ideolojilerde algılanış biçimi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Eski Yakındoğu, Nar Sembolü, Mitoloji, Kutsal Kitaplar, Yasak Meyve.*

On the Symbolism of The Pomegranate in the Ancient Near East: A Corpus Study

Abstract

The Near East civilizations used various symbols and gave them the same meaning in the Ancient Times. We understand that the pomegranate was one of the important symbols which seemed on the archaeological sources, mythological stories and the written records of the Ancient Near East civilizations. In addition, The Holy Books have the pomegranate as an holy fruit. When the all kind of sources were

---

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

collected we can see that all of them say the same things regarding pomegranate: fertility, sexuality, holiness and also (maybe) the “forbidden fruit”!

What the “forbidden fruit” is in The Holy Books is not clear. Because of that many opinions came up regarding the “forbidden fruit”. One of the opinion is that the “forbidden fruit” can be “pomegranate”. This study discusses how pomegranate was perceived as a symbol in the Ancient Near East and other different ideologies.

Keywords: *Ancient Near East, Symbol of Pomegranate, Mythology, The Holy Books, Forbidden Fruit.*

Giriş

Sembolizm veya ikonografi terimleri üzerine şüphesiz pek çok tanımlama yapılmıştır¹. Hatta sembol, sembolün kullanılışı ve sembolizm konusunda antropologlar, edebiyat eleştirmenleri, psikologlar, sanat tarihçileri, ilahiyatçılar ve filozoflar tarafından öylesine farklı tarifler yapılmış ve öylesine sofistike kuramlar geliştirilmiştir ki, bunları birbiriyle bağdaştırmak neredeyse mümkün görünmemektedir². Bizce terimi hakıyla özetleyen yazarlardan birisi Toby Wilkinson’dır ki söz konusu yazar, Eski Mısır Uygarlığı isimli çalışmasının bir yerinde³ “*İdeoloji ve onun görsel ortağı ikonografi*” ifadesini kullanmıştır. Gerçekten, sembol veya ikonlar, insan düşüncesinin, ait olduğu toplumun ideolojisinin resme dökülmüş, somutlaşmış biçimleridir. Düşüncenin, görsel olarak ifade edilmesidir. Dolayısıyla, geçmişte yaşamış toplumların, nasıl ve ne şekilde düşündüklerini anlamak için, onların hangi sembolleri kullandıkları ve bu sembollere ne gibi anlamlar yüklediklerine de bakmamız gerekir. Eskiçağ toplumları söz konusu olduğunda, mitolojik düşünüşün, bu düşünüşte yer alan çeşitli sembollerin, yazılı kaynakların ve arkeolojik bulguların birlikte değerlendirilmeleri gerektiğini görmekteyiz.

Eskiçağ toplumlarının inanç sistemlerinin temelinde, tanrıların bereket ve bolluk dağıtıcı özelliklerinin meyvelerde sembolleştiği inancı hâkimdir. Dolayısıyla meyveler, verdikleri enerji ve canlılık itibarıyla tanrıların armağanı olarak kabul edilmiş, yaşam ve ölümsüzlük simgesi olan meyvelere dair kült

---

¹ Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, Çev. A.Meral, İnsan Yay., İstanbul 1998, s.7-13; Mircae Eliade, *İmgeler Simgeler*, Çev. M.A.Kılıçbay, Gece Yay., Ankara 1992 ; M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev.L.Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul 2003, s.424; Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yay., 3.Baskı, İstanbul 2012, s.29 vd.; Galip Atasağun, “Sembol ve Sembolizm”, *Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, Konya 1997, s.369-387.

² Galip Atasağun, “Hıristiyanlığın Tanıtımı, Yorumu ve Kurumsallaşmasında Sembollerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, Konya 2000, s.181.

³ Toby Wilkinson, *Eski Mısır*, Çev. Ü.H.Yolsal, Say Yay., İstanbul 2013. s.33.

öğeleri ile efsanevî meyve temaları geliştirilmiştir⁴. Söz konusu temalar, isim ve kısmen içerik de değiştirerek farklı toplumlarda benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. şüphesiz bu durum, meyvelerin de içerisinde yer aldığı çeşitli mitolojik hikâyeler için de geçerlidir. Örneğin, Sumerliler’de görölen Enki-Enlil miti, Yeni Asur döneminde Ereşkigal-Nergal miti olarak kendini göstermektedir. Benzer hikâye, Eski Yunan’da Persofone-Hades mitinde karşımıza çıkmaktadır⁵.

Çalışmamızda ele alacağımız “nar” sembolü ise, hem Eski Doğu hem de Eski Batı toplumlarında görölmekte olup, söz konusu toplumların mitolojik düşünüşlerinde, yazılı kaynaklarında ve arkeolojik bulgularında kadın, üreme, bereket ve bollukla ilişkili bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk dönemlerde, mitolojik bir sembol olarak gördüğümüz nar, zamanla bazı Hıristiyanlık çevrelerce “*yasak meyve*” olarak kabul edilecek ve Meryem-İsa tasvirlerinde kısmen yer alarak günümüze kadar gelecektir. Hatta günümüzde pek çok evde, “*şans, bereket, bolluk*” getirdiğine inanıldığı için nar heykelciklerinin kullanıldığını görmek mümkündür. İşte bu çalışmada söz konusu meyvenin, Eski kültürlerde nasıl bir anlam taşımış olduğuna ve bu anlamın, yazılı ve arkeolojik kaynaklara nasıl yansıdığına ışık tutulmaya çalışılacaktır. Yaptığımız alışma, daha önce konuyla ilgili olarak yapılmış olan müstakil çalışmaların büyük ölçüde harmanlanması ve bir bütün olarak değerlendirilmesinden ibarettir.

1. Kutsal Kitaplar’da Nar ve Yasak Meyve Üzerine

Mitolojik ve dinsel öğretilerde mükemmellik kaynağı olan başlangıç, bir cennet olarak tasavvur edilmiştir. Bu nedenle, mitolojilere ve dinî sistemlere göre mükemmellikten, dolayısıyla ilk başlangıçtan uzaklaşan insanoğlu, doğal olarak bir düşünüş devresi geçirmiştir. Bu düşünüş ve düşünüşle beraber mükemmelliğin yavaş yavaş yitirilmesi, mitolojilerde ve dinsel öğretilerde diğer olgularla beraber “*yasak meyve*” motifine bađlanmaktadır⁶. Yasak meyve söz

⁴ Detay için bkz. Melih oban, “Eskiçağ Toplumlarında Meyve Kültü”, *Bilim ve Gelecek*, S.39, s.81-85.

⁵ Victor Matthews (ed.), *Desire, Discord and Death Approaches to Ancient Near Eastern Myth*, American Schools of Oriental Research, Boston 2001, s.141.

⁶ Fuzuli Bayat, “Ezoterik Bilgi Kaynağında Yasak Meyve”, *Turkish Studies*, Vol.3/5 (Fall), 2008, s.616.

konusu olduğunda ise, “elma” kadar genel kabul görmüş olmasa da⁷, akıllara gelen nadir meyvelerden birisi de hiç şüphesiz “nar”dır.

İbranice’de “rimmon”⁸, Aramice’de “rumanu”⁹, Arapça’da “rumman”¹⁰ terimleri ile ifade edilen nar, Kur’an-ı Kerim’de bir cennet meyvesi olarak zikredilmektedir¹¹. Tevrat’ta birçok yerde nardan bahsedilirken, İncil’de nardan söz edilmez¹². Burada dikkat çeken husus, büyük ölçüde kutsallık atfedilen söz konusu meyvenin, Kutsal Kitaplar’da zikredilen yasak ağacın meyvesi olup-olmadığı sorusudur. Yine dikkati çekmemiz gereken bir başka husus ise, söz konusu kaynaklarda ve İlkçağ yazın kaynaklarında rastladığımız “hayat ağacı” veya “iyilik-kötülük bilme ağacı” ile Semavi dinlerde görülen “yasak ağaç” motifi arasında bir paralellik kurulup-kurulamayacağıdır. Elimizdeki veriler ışığında bir durum tespiti yapmaya çalışalım.

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Adem ile Havva’nın cennetten çıkarılmalarına neden olan yasak meyvenin ne olduğu açıkça belirtilmemiştir¹³. Kur’an-ı Kerim’deki yasak ağaca ise, “Şecere-i Memnua” ve “Şecere-i Huld” isimleri verilmiştir. A’raf suresinde Allah (C.C.), Adem ile Havva’dan cennette bulunan yiyeceklerden diledikleri gibi yemelerini; fakat, bir ağaca yaklaşmalarını tembihler. Bu ağaç, “Şecere-i Memnua”dır:

---

⁷ Yarattılış mitleriyle Kutsal Kitaplar’da ifadesini bulan ve cennetten çıkarılmaya neden olarak gösterilen yasak ağaçla meyvesinin cinsi, Türkler arasından derlenen sözlü edebiyat metinlerinde, doğurganlık vasfının kazanılmasına da yardımcı olduğu düşünülen “elma” olarak kabul edilmiştir. Bkz. Mete Aça, “Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve”, *Prof.Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2005, s.12.

⁸ Ed Stover - Eric W. Mercure, “The Pomegranate: A New Look at the Fruit of Paradise”, *HortScience*, Vol.42 (5), August 2007, s.1088.

⁹ Asaph Goor, “The History of the Pomegranate in the Holy Land”, *Economy Botany*, Vol.21, No.3, Jul.-Sep. 1967, s.215.

¹⁰ Mustafa Akçay, “İslâmiyette Nar”, *Turkish Studies*, Vol.3/5, Fall 2008, s.113.

¹¹ “Gökten su indiren O’dur. Sonra Biz onunla her çeşit bitkiyi çıkarırız. O bitkiden bir fîliz, ondan da büyüyüp birbirinin üstüne binmiş taneler, başaklar çıkarırız. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiririz. ...” (En’am 6: 99). “Asmalı- asmasız bağ ve bahçeleri, çıkarılarak, çeşit çeşit hurmaları, ekinleri zeytinleri ve narları, birbirine şekil ve renk yönünden benzer tat bakımından benzemez tarzda yaratıp yetiştiren hep O’dur. ...” (En’am 6: 141). “İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar vardır” (Rahman 55, 68). Ayrıca bkz. Adil Bebek, “Cennet Meyveleri Örneğinde Ahiret Hayatına Kelâmî Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10: 2, Elazığ 2005, s.6.

¹² Ömer Delikgöz-Fulya Aliç, “Osmanlı İstanbul’unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (Güz), Ankara 2010, s.7.

¹³ Bayat 2008, s. 617.

“*Ey Adem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi kalandan olursunuz diye yasakladı, dedi. Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nida etti*” (A’raf 7: 21-22). Bunun üzerine Allah, onları cennetten kovar, bir müddet yaşayıp ölecekleri ve sonra tekrar dirilecekleri yeryüzüne indirir (A’raf 7: 23-25). Cennet’teki yasak ağaçtan Taha suresinde de bahsedilir. Yasak ağaç, bu sefer “*Şecere-i Huld*” diye adlandırılır. “*Ebedi Hayat*”, “*Çürümez Saltanat Hayatı*” anlamlarına gelen ağaç, Adem ile Havva’ya yasak edilen ağaçtır. Şeytan, onları kandırır, yasak ağacın meyvesini yerler:

“*Derken şeytan onun aklını karıştırıp “Ey Adem! dedi, sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez saltanatı göstereyim mi?” Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yapraklarıyla örtmeye çalıştılar. Bu suretle Adem Rabbine asi olup yolunu şaşırdı*” (Taha 20: 120-121)¹⁴.

Tevrat (Tekvin 2:5-23)’ta ise yasak ağaç şu şekilde geçmektedir:

“*Rab Allah, Adem’e “Bahçenin her ağacından ye, fakat iyilik kötülük bilme ağacından yemeyeceksin, yersen ölürsün” dedi. Tevrat’ta insanın ölümlü kılınması etiolojik bir şekilde böyle açıklanmış olur*¹⁵.

Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde, kötülük ruhunu, şeytanı temsil eden yılan, Havva vasıtasıyla Adem’i “*bilgi ağacının meyvesini*”¹⁶ yemeğe ikna eder. Mişna (Sanhedrin, 70), iyiyi ve kötüyü bilme ağacının üzüm asması olduğunu söyler. Henok (Enoch) Kitabı (2412), onu, yedi dağın arasına yerleştirir. Yahudi

¹⁴ Aça 2005, s.12.

¹⁵ Bayat 2008, s.619. Öte yandan, nar tohumunun da, Museviler’in kutsal kitap metinlerinde önemli bir yeri olduğu dikkat çekmektedir. Bu metinlerde narçiçekleri, meyvesi ve tadının güzelliği övülerek kutsallığın, doğurganlığın ve bolluğun simgesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Yahudi inancına göre nar, doğruluğu simgeler. Bkz. Münir Cerrahoğlu, “Mitolojilerde ve Türkiye’de Derlenen Masallarda Narın Yeri”, *Turkish Studies*, Vol.7/1 (Winter), 2012, s.646.

¹⁶ “*Bilgi ağacının meyvesi*” veya “*bilme meyvesi*”, özellikle de “*bilme*”, cinselliğe referans sayılabilir. Nitekim Tekvin, Bap 4’te “*Adem karısı Havva’yı bildi ve gebe kalıp Kain’i doğurdu*” ifadesi dikkate değerdir. Bkz. Ender Özbay, “Adem-Havva-Lilith Figürleri İzlendiğinde Bir Olanaksızlık Miti: Aşk”, *İdil Dergisi*, C.2, S.10, 2013, s.48, dipnot 10.

geleneğinde, yasak meyvenin incir veya buğday olduğuna inanılır. Kimi araştırmacılar, İncil ve Tevrat'ta yer alan ağacın gerçek bir ağaç olmadığını, bir “*sembol*” olduğunu ifade etmişlerdir. İskenderiye Yahudiliği ve Philon, yasak ağacın “*cinsel ilişkiyi*” ifade ettiği düşüncesindedirler. Bazı kilise çevreleri de bu düşüncede olmakla birlikte, bu görüş çok fazla benimsenmemiştir¹⁷. Öte yandan Hıristiyanlık'ta, Hz. Meryem ve İsa tasvirlerinde görülen nar sembolünün, kıyamet gününü ve cennetteki sonsuz hayatı simgelemek üzere kullanılmış olduğu düşünülmektedir¹⁸. (Fig.1.) Gerçekten nar, Hıristiyanlar'ın dinî süsleme sanatında sıklıkla kullanılan bir motiftir. Papaz giysilerinde, oda duvarlarına asılan dinsel süsleme amaçlı kumaşlarda ve metal işlerinde nar motifine rastlanır¹⁹. Öte yandan, Noel ya da yılbaşılarında narın toprağa ya da taşa atılarak kırılması, bereket arama inancı ile ilgili olarak Hıristiyan kültüründe bir olgu olarak yaşamaya devam etmektedir²⁰.

Tam bu noktada beyin fırtınası yapmakta yarar görüyoruz. Dinler tarihi ile ilgilenen hemen hemen herkesin hatırlayacağı üzere, Hıristiyan kültüründe insanlar günahkâr doğarlar. Yeni doğan bebeklerin vaftiz edilmeleri de bu günahı arındırma olarak düşünülür. Dolayısıyla söz konusu kültürde Havva, her zaman erkeğinin aklını çelen ve insanoğlunun günahkâr doğmasına sebep olan dişi olarak kabul görmüşken, onun bu günahını Meryem temizler. Bir anlamda Havva'nın günahının kefaretinin Meryem ödemiştir. Bu nedenle Havva ne kadar alçaltılmışsa, Meryem de bir o kadar yüceltilmiştir. İşte üzerinde durduğumuz nar meyvesi veya sembolü, Hıristiyan kültüründe önem arz eden bu iki kadınla da ilişkili görülür. İnsanoğlunun ilk günahını işlemesine vesile olan yasak ağaç kavramı ile gündeme gelen bu meyve²¹, daha sonraları Meryem-İsa tasvirlerinde yer alarak dikkat çekmeye devam eder.

---

¹⁷ Aça 2005, s.12.

¹⁸ Delikgöz-Ahç 2010, s.7.

¹⁹ Cerrahoğlu 2012, s.646.

²⁰ Mete Çamdereli, “Nar'ın Göstergesel İklimi: Bir Ön Çalışma”, *Journal of İstanbul Kültür University*, 2007/3, İstanbul 2007, s.69.

²¹ İlk günahın işlenme sahnesinin modern Avrupa sanatına olan izdüşümü için bkz. Özbay 2013, s.50 vd.

Fig.1. Meryem-İsa Tasviri ve Detay²²

2. Mitolojik ve Arkeolojik Kaynaklarda Nar

Mitoloji, çok eski dönemlerde yaşamış topluamların çevrelerindeki doğa olaylarını, sosyo-kültürel ilişkilerini, inançlarını ve inandığı tanrıları, insanüstü gördükleri varlıkları değişik anlamlar vererek yorumlamasıdır. Mitolojinin konusu, bu ilk topluamlar ve söz konusu topluamların varlığına inanmış oldukları insanüstü varlıkların başından geçen masals olaylardır. Bu olaylardan başka, mitolojik anlatılarda bazı canlı ve cansız varlıkların, bitki ve meyvelerin de adı sıklıa geçmektedir. Bu meyvelerden birisi de nardır. Gerçekten, nar bir besin kaynağı olmasıyla birlikte verdiği enerji ve canlılık itibariyle mitolojide yenilmezliğin ve güçlülüğün sembolü olarak görülmüş, kendisine değişik anlam ve semboller atfedilerek verimliliğin, üretkenliğin ve bolluğun simgesi olmuştur. Din ritüel ve metinlerinde adından sıklıa söz edilen bir meyve olan nar, yaşam ve ölümsüzlük simgesi özelliklerinden dolayı bir kült ögesi haline gelmiş ve farklı ideolojilerde efsanevî bir meyve olarak yerini almıřtır²³.

ivi yazılı kaynaklarda Sumerce “*nu.r.ma*”, Akadca “*nurm*” olarak geçen nar²⁴, Eski Yakınoğu kültürlerine ait sanat eserlerinde ve mitolojik

²² Sandro Botticelli, Uffizi Galeri, Floransa 1487. Bkz. <http://www.religionfacts.com/christianity/symbols/pomegranate.htm>, Erişim 15.06.2015 14:30.

²³ Cerrahoğlu 2012, s.646-648.

²⁴ CDA, s. 258; John M. Riddle, *Goddesses, Elixirs, and Witches: Plants and Sexuality Throught Human History*, Palgrave Macmillan, New York 2010, s.19; Henri Limet, “The Cuisine of Ancient Sumer”, *The Biblical Archaeologist*, Vol.50, No.3, Sep.1987, s.144.

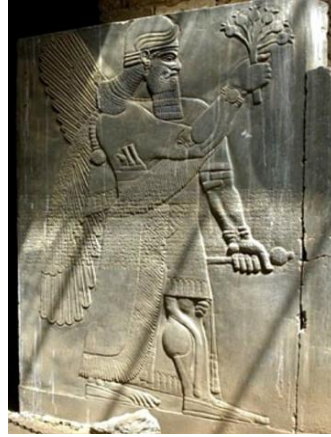
anlatılarda kendisine büyük ölçüde kutsallık atfedilen bir meyve olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵.

Nar, aynı zamanda tarihin en eski dönemlerine ait arkeolojik buluntularda da varlığına şahit olunan meyvelerden birisidir. Gerçekten, tarihi M.Ö. IV.Binyıl'a kadar geriye giden bir Uruk vazosu üzerinde nar motifi yer almaktadır. M.Ö.XVII.yüzyıl'da Eriha'daki Hiksos mezarlığında kuru nar taneleri ve nar biçimli bir kutu ele geçmiştir. XIV.-XIII.yüzyıllarda Ugarit'ten ele geçen altın bir kutu ve Eski Mısır'ın XVIII.Hanedanlık dönemine ait mezar ve tapınaklarında çeşitli tasvirler üzerinde nar motifleri görülmektedir. Yine genç Firavun Tutankamon'un mezarında ele geçen hazine ile birlikte ele geçen nar biçimli bir kap dikkate değerdir. Nar tasvir ve motifleri, sonraki yüzyıllarda da görülmeye devam etmiştir. M.Ö.XIII.yüzyıldan kalma üç ayaklı bir kült sehpaı üzerinde, M.Ö.IX. ve VIII. yüzyıllara ait Asur saray rölyefleri üzerinde (Fig.2²⁶ ve Fig.3²⁷) ve M.Ö.VIII.yüzyılda Fenike'den ele geçen fildişı oyma eserler üzerinde nar motifleri görülmektedir²⁸.

Fig.2

Fig.3.

²⁵ Mary Abram, "The Pomegranate: Sacred, Secular and Sensuous Symbol of Ancient Israel", *Studia Antiqua* 7.1, Spring 2009, s.23.

²⁶ Stephen Bertman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, New York 2003, s.245.

²⁷ Joshua J. Mark, "The Banquet Stele of Ashurnasirpal II", www.ancient.eu/article/730, Erişim 17.02.2015, 20:25.

²⁸ Cheryl Ward, "Pomegranates in Eastern Mediterranean Contexts during the Late Bronze Age", *World Archaeology*, Vol 34 (3), 2003, s.529-541; Sara A. Immerwahr, "The Pomegranate Vase: Its Origins and Continuity", *The Journal of The American School of Classical Studies at Athens*, Vol.58, No.4, 1989, s.402; Abram 2009, s.23.

Sumer mitolojisinde, Tanrıça İnanna ile özdeřleşen “*huluppu*” ađacının nar ađacı olduđu dűřünűlmektedir. Sűz konusu tanrıça, çivi yazılı metinlerde, elma (giř.hař.hur) ve narı (giř.nu.ur.ma) seven tanrıça olarak tanımlanmıřtır. Birçok Asur metninde ise, nar ile “ocuk sahibi olma” arasındaki iliřki dikkat çeker. Nitekim sűz konusu metinlerde nar, bir kadının “*hamile kalmasını ۆnleme*” (ű munus nu peř) veya “*ocuk dűřürmesi*” (ű řa-mi arhuř řub-e) ile ilgili olarak zikredilmektedir. İlginç olan husus, burada narın hamileliđi ۆnleme ve gebeliđi sona erdirme amacıyla kullanılmıř olmasıdır. Bununla birlikte nar ađacı motifi, Yeni Asur dۆnemi silindir műhűrleri ۆzerinde de gۆrűlmekte ve “*hayat ađacı*” (Fig.4.)²⁹ olarak nitelendirilmektedir. Bu isimlendirme, Tevrat’taki “*iyiliđi-kötűlűđű bilme ađacı*” ile paralel gۆzűkűr ve yasak meyvenin nar olabileceđi yۆnűndeki iddialara zemin hazırlar³⁰.

Fig. 4

Nar ile ilgili mitsel kayıtlara veya arkeolojik bulgulara bakıldığında genellikle tanrıçalarla bağlantılı bir meyve olduğu gۆze çarpmaktadır. Gerçekten, Eski Yunan’da Tanrıça Afrodit’in kutsal meyvesi olan nar³¹, sahip olduğu çok sayıda tohum ve kırmızı rengiyle kadının ۆretkenliđi ve bekāretin

²⁹ Simo Parpola, “The Assyrian Tree of Life: Tracing the Origins of Jewish Monotheism and Greek Philosophy”, *JNES*, Vol.52, No.3, Jul. 1993, s.183.

³⁰ Riddle 2010, s. 19, 20, 33 ve 38; Detay için bkz. Parpola 1993, s.161-208.

³¹ Stover-Mercure 2007, s.1088; Matt Bennett, “The Pomegranate: Marker of Cyclical Time, Seeds of Eternity”, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol.1, No.19, Decemvir 2011, s.54.

evlilikle kaybedilmesini simgeleyerek Antik kültürler için kadınlığı en güçlü temsil eden meyve olarak öne çıkar³².

Eski Doğu toplumlarında da nar, dişilik ve bereket sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere, M.Ö.XIV.-XIII.yüzyıllarda Kuzey Suriye’de, Kargamış merkez olmak üzere varlığına şahit olunan Ana Tanrıça Kültü, Kubaba adıyla kutsanmıştır. Kargamış’ta bulunan Tanrıça Kubaba heykelinde söz konusu tanrıça, aslanın taşıdığı bir taht üzerinde oturur vaziyette, bir elinde ayna, öbür elinde ise nar tutarken betimlenmiştir (Fig.5)³³.

Fig. 5

M.Ö. IX.-VIII.yüzyıllara ait Geç Hitit dönemi Kubaba kabartması ise, üzeri rozetlerle bezeli bir başlık başlığın üzerine bir yılan ve altında bir boynuz olduğu halde betimlenmiştir. Tanrıça, elinde yine nar tutmaktadır (Fig.6.)³⁴.

³² Çamdereli 2007, s.69.

³³ Yüksel Gögebakan, “Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü Olarak Kadın”, *İnönü Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı, Cilt.1, Malatya 2011, s.513.

³⁴ Gögebakan 2011, s. 510, 513; Görseller için ayrıca bkz. Elena Rova, “Mirror, Distaff, Pomegranate, and Poppy Capsule: on the Ambiguity of Some Attributes of Women and Goddesses”, *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East*, Vol.1, Eds. H.Kühne-R.Czichan etc., Wiesbaden 2008, s.567.

Fig. 6

Tarıa Kubaba, Frigler'de Kibele olarak kabul görmüştür. Boğazköy Büyükkale'de bulunan Tanrıça heykeli Anadolu'nun en erken Kibele örneklerinden birisidir. Ggsleri üzerinde olan ellerinde elma ya da nar tuttuğu düşünülmektedir (Fig.7.)³⁵.

Fig.7

Her şeyden önce bereket ve kesiksiz bir zrriyetin sembolü olan nar, Antik Yunan'da Hera ve Afrodite'in atribs (alameti) olmuştur. Demeter de elinde bir haşhaş ya da nar, kimi zaman, ikisini de birlikte tutarken gösterilir.

³⁵ Gögebakan 2011, s.511, 513; Cerrahoğlu 2012, s.647.

Atina'da zafer tanrıçası ve taşıyıcısı Athena'nın sağ elinde bir tolga, sol elinde ise bir nar vardır³⁶.

Nar, Yunan mitolojisinde, verimlilik, üretkenlik ve bolluk simgesidir. Aşk ve şehvet tanrıçası Afrodit kutsal nar ağacını Kıbrıs adasına kendi eliyle dikmiştir. Zeus'un oğlu Dionisos üvey annesi Juno'nun kışkırtmaları sonucu parçalanarak öldürüldüğünde, bedeninden akan kanlardan nar ağacı bitmiştir. Peri Kalipso'nun yaşadığı adanın güzelliğini oluşturan meyve bahçeleri içerisinde nar ağaçları vardır³⁷.

Yunan mitolojisinde "nar" birçok kadına isim olarak da verilmiştir. "Nar" anlamına gelen "Side", şehir ismi olarak da bilinmektedir. Side, Anadolu'nun güneyinde ve verimli Pamphylia ovasının en doğusunda yer almaktadır. Side limanı, Antik dönemde Pamphylia'nın en önemli limanıdır ve kent, Roma döneminde Pamphylia'nın başkentliğini yapmıştır. Savaş tanrıçası Athena, Side'nin baş tanrıçasıdır, kutsal meyvesi nardır ve şehirde ele geçen sikkeler üzerinde nar motifleri bulunmaktadır (Fig.8). Gerçekten, nar, erken dönemlerden itibaren şehrin sembolü haline gelmiştir³⁸. Aynı şekilde, Eski İbrani mühürleri ve paraları üzerinde nar motifleri sıklıkla kullanılan semboller arasında olup, verimlilik ve bereketle ilişkilendirilmiştir (Fig.9)³⁹.

Fig.8

Fig.9

³⁶ Gögebakan 2011, s.511; Bennett 2011, s.54.

³⁷ Cerrahoğlu 2012, s.647.

³⁸ H.Sabri Alanyalı, "Side'nin Roma Dönemi Panteonu", *Anadolu/Anatolia* 37, 2011, s. 75-76 ve 87; Immerwahr 1989, s. 403, dipnot 25.

³⁹ Nahman Avigad, "The Inscribed Pomegranate from the "House of the Lord"", *The Biblical Archaeologist*, Vol.53, No.3, Sep.1990, s.162; Paul Romanoff, "Jewish Symbols on Ancient Jewish Coins (Continued)", *The Jewish Quarterly Review, New Series*, Vol.34, No.3, Jan.1944, s.307 vd.

Nar, Yunanlılar’da yer altı tanrısı Hades’le anılarak ölümü de çağrıştırmaktadır⁴⁰. Nitekim, Yunan mitolojisinde yeraltı tanrısı Hades’in zorlamasıyla altı nar tanesi yiyen Persofone, altı ay yeraltında yaşamak zorunda bırakılmış ve onun yeryüzüne dönüşü baharın gelişi olarak kutlanmıştır⁴¹. Nar, burada mevsimsel değişimleri açıklamak için kullanılan mitolojik bir unsurdur⁴². Buna göre, bolluk ve bereket tanrıçası kabul edilen Demeter’in kızı Persofone (Kore⁴³), bir gün arkadaşları ile kırlarda dolaşırken bir nergiz çiçeğini kopardığı için birden bire toprak yararılır. Dört yağız atın çektiği, yeraltı diyarı Tanrısı Hades yer üstüne çıkararak Persofone’yi (Kore) kaçırap yeraltı krallığına indirir. Kızının kaybolmasına sinirlenen Demeter, kızını bir daha görene kadar yeryüzünde meyve yetişmesini engelleyeceğini söyler. Araya giren Zeus, Persofone’nin yılın üçte birinde Hades ile geri kalanında Demeter ile kalacağını söyler. Bu şarta uyulmayacağından endişe eden Hades, Persofone’ye bir hatıra olarak nar tanelerini yedirir⁴⁴. Zeus, sonunda orta bir yol bulur ve Persofone’nin yılın üçte ikisini annesinin yanında geriye kalan kısmında da kocası Hades’in yanında kalmak şartıyla salı verilmesini sağlar. Kızının kendisine geri dönmesiyle sevinçten deliye dönen tanrıça bütün yeryüzünü yeşillik, bolluk ve bereketle doldurur, yani bahar gelir. Kızı kocasının yanına dönünce de bütün yeryüzü kurur ve ölür, yani artık ilkbahar ve yaz sona ermiş, sıkıntılı ve zor

⁴⁰ Sadece Eski Yunan’da değil, hem Eski İsrail hem de Etrüsk şehirlerinden ele geçen arkeolojik bulgular, narın ölümü ya da ölümden sonraki hayatı çağrıştırdığına dair bilgiler vermektedir. XIII.yüzyıldan kalma Lakiş şehrindeki bir Kenan tapınağından ele geçen ritüel objeler arasında bulunan, üst kısmı nar motifli iki kraliyet asası ile özellikle mezarlarda ele geçen nar motifli objeler, söz konusu meyvenin ölümler ve yeraltı dünyası ile özdeşleştirildiği yönünde yorumlanmıştır. Bkz. Abram 2009, s.23; Avigad 1990, s.165. Nar, Etrüsk mezarlarında da ölümlerle ilgili bir motif olarak kullanılmıştır. Bkz. Jean-René Jannot, “The Lotus, Poppy and Other Plants in Etruscan Funerary Contexts”, *Etruscan by Definition: The Cultural, Regional and Personal Identity of the Etruscans, Papers in honour of Sybille Haynes*, MBE, Edited by J.Swaddling-P.Perkins, British Museum Research Publication 173, London 2009, s.81.

⁴¹ Stover-Mercure 2007, s.1088; Bennett 2011, s.54.

⁴² Abram 2009, s.23.

⁴³ Roma döneminde Persephone, daha çok Kore adıyla karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönemde, Demeter ve kızı Kore ile Mısır Tanrıçası İsis arasında benzerlikler kurulmuş ve her iki tanrıça, üreme, bereket ve dişilikle özdeşleştirilmiştir. Detay için bkz. Jodi Magness, “The Cults of Isis and Kore at Samaria-Sebaste in the Hellenistic and Roman Periods”, *The Harvard Theological Review*, Vol.94, No.2, April 2001, s.163 vd.

⁴⁴ Ellen Handler Spitz, “Mothers and Daughters: Ancient and Modern Myths”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol.48, No.4, Autumn 1990, s.414 vd.; Cerrahoğlu 2012, s.647; Tamara Agha- Jaffar, *Demeter and Persephone: Lessons from a Myth*, McFarland 2002, s.66-72.

günlerin habercisi sonbahar başlamıştır⁴⁵. Ölüler ülkesinde bir şey yiyenlerin yeryüzüne çıkma hakları bulunmadığı görülen Yunan mitolojisinde Persofone'nin nar taneleri yiyerek kendini Hades'e adadığını göstermesi dikkat çekici olup bu hikâyede nar, evlilik bağının çözülmezliğinin sembolü olmuştur⁴⁶. Bu motif, insan dünyada ne kadar vakit geçirirse geçirsün sonunda ait olduğu öte âleme dönecektir şeklinde yorumlamak mümkündür. Aynı zamanda bu mitolojik hikâyeye, bütün Kutsal Kitaplar'da benzer şekilde yer alan yasak meyve motifini de akla getirmektedir. Çünkü tıpkı Persofone gibi, cennette yasak meyveyi yiyen Âdem de bu sebeple ölümlü olmuştur. Başka bir deyişle, sadece cennetten kovulmakla kalmamış, bir süre oraya dönmemeye mahkûm edilmiştir⁴⁷. Yine Antik Yunan'da gelin güvey evinin eşliğinden ilk adımını bir narı dişleyerek atardı. Gelinin bu hareketi kocasının emrine ve koruması altına girdiğini gösterirdi. Zira, bereket tanrıçası Persofone de ölüler ülkesinin hakimi tanrı Hades'e kendisine verilen bir narı dişleyerek bağlanmıştır⁴⁸.

Zeus'un karısı ve kız kardeşi olan kadınları gözettiğine, onların hayatını düzenlediğine, analığı ve doğumu koruduğuna inanılan tanrıça Hera'nın da sembolü nardır⁴⁹. Hera, Afrodit'ten sonra en güzel tanrıça olduğu halde bunu hiçbir zaman kullanmamış, kendisine aşık olan erkekleri hep reddetmiş ve Zeus'a sadık kalmıştır. Hera için ev kutsaldır. Evlilikleri ve kadınları koruyucu görevi vardır. Doğum gibi zor anlarda onlara yardımcı olur⁵⁰. Tanrıça Hera çoğu zaman yüksek bir taht üzerine oturmuş olarak tasvir edilir. Onun bir elinde çoğalmanın sembolü olan nar, diğerinde ucunda kuğu kuşu bulunan bir hükümdarlık asası bulunur. Burada nar, tanrıça Hera'nın varlığını ve gücünü temsil eder, enerji ve sağlık vermesi yönüyle çoğalmanın sembolü olarak görülür⁵¹.

Eski Roma'da ise gelinlerin başları nar dalları ile süslenmiştir⁵². Eleusis'te Demeter'in rahipleri büyük Misterion törenleri sırasında nar dallarından taç giymişler, Demeter de sık sık elinde haşhaş ve nar tutarak

---

⁴⁵ Cengiz Çetin, "Anadolu'da Bereket Kültü ve Anadolu'da Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları", *A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46/1, Ankara 2006, s.197.

⁴⁶ Cerrahoğlu 2012, s.647.

⁴⁷ Delikgöz-Alıç 2010, s.6.

⁴⁸ Çetin 2008, s.120.

⁴⁹ Cerrahoğlu 2012, s.647.

⁵⁰ Çamdereli 2007, s.69-70.

⁵¹ Cerrahoğlu 2012, s.647.

⁵² Gögebakan 2011, s.511.

betimlenmiştir. Argos’taki Hera yontusunun elinde nar vardır. Eusebios’a göre nar, haşhaşla birlikte dođurđanlıđı simgeler. Plinius’a göre, Atina’daki Tesmoforia bayramlarında oruç tutan kadınların nar yememeleri ve cinsel ilişkide bulunmamaları gerekiyordu. Gabon’da, Asya’da nar, dişilik bereketini sembolize eder. Hindistan’da da kısır kadınlar ocuk sahibi olabilmek için nar suyu içerlerdi. Bir Vietnam mitolojisine göre, nar açıldığında yüzlerce ocuk verir. Özetle her tür doğum, büyüme ve çoğalma fikrini içeren konularda nar sembolü yer almış, tören eşyalarına yansımış, hatta tahılların saklandığı küpler de nar motifleriyle süslenerek, bolluk ve bereket gibi beklentiler dile getirilmiřtir⁵³.

Zerdüştlük’te nar, dođurđanlık, ölümsüzlük ve zenginlik semboldr⁵⁴. Zerdüşt ritüellerinde ve tapınma törenlerinde kullanılan ve kutsal sayılan nar meyvesi, “*urvaram*” ya da “*ağaç*” olarak kabul edilir. Tüm yıl boyu yeşil kalan nar bitkisi, ruhun lmezliğini sembolize eder. Aynı zamanda bir tek narın içindeki binlerce parça; refah ve zenginliğin işareti olarak kabul edilir. Bu nedenle çocukların takdis törenlerinde nar taneleri, pirinç ve kuru üzüm taneleri ile karıştırılarak etrafa serpilir. Zerdüştler için nar ruhun lmezliği, doğanın mükemmelliği, bolluk ve refah anlamlarını ifade ederek ritüellerinde ve dinsel törenlerinde yerini almıştır. Maniheizm’in kurucusu Mani’nin doğumunda nar doğum için önemli bir etkindir. F-T adındaki kralın karısı yediği nardan gebe kalmış ve ggsnden Mani dođmuřtur⁵⁵.

İran mitolojisinde ise nar, yenilmezliğin ve güçlülüğün sembolü olmuřtur⁵⁶. Nitekim, İşfandiyar’ın nar yedikten sonra yenilmez olduğuna inanılmıřtır⁵⁷.

Budizm’de ise nar, turunç ve şeftalinin yanında kutsal sayılan meyvelerdendir. Budist sanatında meyve simgeleri arasında hayatın olumlu etkilerinin özü olarak kabul edilir. Hatta bir Budist efsanesine göre şeytan alışkanlıklarından dolayı çocukları yiyen kötü tanrıça Hariti, Buda’nın ona verdiği narı yiyerek iyileşmiştir. Nar, Budizm’de kutsallığının yanı sıra hayatın olumlu yönlerinin özü, hastalığı iyileştiren bir şifa kaynağı olarak kabul edilmiřtir⁵⁸.

⁵³ Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yay., 3.Baskı, İstanbul 2012, s.207-208.

⁵⁴ Stover-Mercure 2007, s.1088.

⁵⁵ Cerrahoğlu 2012, s.646-647.

⁵⁶ Cerrahoğlu 2012, s.646-647.

⁵⁷ Delikgöz-Alı 2010, s.6.

⁵⁸ Cerrahoğlu 2012, s.646; Delikgöz-Alı 2010, s.7.

Sonuç

Eski Yakındoğu toplumlarında narla ilgili bilgilere, arkeolojik kaynaklar başta olmak üzere, çivi yazılı belgeler, mitolojik kayıtlar ve hatta Kutsal Kitaplar yardımıyla ulaşabilmekteyiz. Arkeolojik bulgularda tarihi M.Ö.IV.Binyıl'a kadar geriye giden nar, çivi yazılı belgelerde, günümüzdeki telaffuzuna yakın bir şekilde “*nurmū*” (Akk.) olarak geçmektedir.

Arkeolojik kaynaklarda, büyük ölçüde Tanrıçalarla birlikte tasvir edilen söz konusu meyve, çok taneli yapısı ve rengi nedeniyle çoğalma, bereket, doğum, üreme ve dişilikle ilişkilendirilmiş olmalıdır. Sumerliler'de Tanrıça İnanna ile başlayan bu özdeşleşme, Kuzey Suriye ve Geç Hititler'de önem arz etmiş olan Tanrıça Kubaba, Frigler'de Tanrıça Kibele, Eski Yunan'da Tanrıçalar Hera ve Afrodite ile anılarak, Yunan mitolojisinde mevsimsel dönüşümleri açıklayan Persofone-Hades mitinde karşımıza çıkmaktadır. Bu mit, Kutsal Kitaplar'da geçen “*yasak meyve*”nin yenilmesi motifi ile başlayan, ilk günahın işlenmesi ve cennetten kovulma hadisesini hatırlatmaktadır. Çünkü yeraltında nar taneleri yiyen Persofone, orada belirli bir süre kalmaya mahkum edilmiş, dolayısıyla yeryüzünde sınırsız yaşama hakkından mahrum olmuştur. Hatırlanacağı üzere, Adem ve Havva'nın cennetten kovulmaları, belirli bir süre dünya hayatını yaşamaya mahkum edilmeleri hadisesi de yasak ağacın meyvesini yemeleri ile olmuştur. Ancak Kutsal Kitaplar'da söz konusu ağacın ve meyvesinin ne olduğu açıkça belirtilmediği için, bu noktada meyvenin cinsinden ziyade verilmek istenen mesaja odaklanmak daha doğru olacaktır. Şunu da belirtmek isteriz ki, Sumerliler'de görülen “*huluppu ağacı*”, Asurlular'da “*hayat ağacı*” veya “*sonsuzluk/ölümsüzlük ağacı*” olarak adlandırılmış ve söz konusu ağaç, nar ağacı olarak betimlenmiştir. “*Hayat ağacı*” kavramı ise, Tevrat'ta “*sonsuzluk ağacı*” veya “*iyiliği-kötülüğü bilme*” ağacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla “*iyiliği-kötülüğü bilme ağacı*”, diğer Kutsal Kitaplar'da geçen “*yasak ağaç*” motifini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla nara atfedilen kutsallık, bereket, zenginlik ve hatta ölümsüzlük vasıflarının kökleri Eski Yakındoğu toplumlarında aranması gereken hususlardır. Bununla birlikte, tarihin hemen hemen her döneminde nara atfedilen özellikler pek değişmemiş ve söz konusu meyve, farklı ideoloji ve toplumlarda benzer şekilde algılanmıştır.

Dikkat edilirse, nar ağacı, yaz kış yeşil kalan bir ağaçtır ve ölümsüzlükle ilişkisi bu özelliği nedeniyle kurulmuş olmalıdır. Tanelerinin sayıca fazlalığı

ise, zenginlikle ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Anadolu’nun bazı yörelerinde, yeni evlenen çiftlere “çok çocukları olması” dileğiyle, çocuğu olmayan kadınlara ise, tedavi amacıyla nar taneleri yedirilmektedir⁵⁹. Hatay’da gelin, güvey evine girince eline bir nar verilmektedir⁶⁰. Günümüzde Azerbaycan’da erkekler, evlenmek istedikleri kızlara sevgi nişanesi olarak olgunlaşmış nar göndermektedirler. Yeni evlenen çiftlerin ayaklarının altında nar parçalanır ki, bolluk içinde mutlu yaşasınlar!⁶¹.

KAYNAKÇA

CDA: *A Concise Dictionary of Akkadian*, (Ed.) J.Black- A.George-N.Postgate, 2nd (Corrected) Printing, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2000.

Abram 2009: Mary Abram, “The Pomegranate: Sacred, Secular and Sensuous Symbol of Ancient Israel”, *Studia Antiqua* 7.1, Spring 2009, s.23-33.

Aça 2005: Mete Aça, “Türk İnaniş ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve”, *Prof.Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2005, s.11-22.

Akçay 2008: Mustafa Akçay, “İslâmiyette Nar”, *Turkish Studies*, Vol.3/5, Fall 2008, s.113-133.

Alanyalı 2011: H.Sabri Alanyalı, “Side’nin Roma Dönemi Panteonu”, *Anadolu/Anatolia* 37, 2011, s. 75-92.

Atasağun 1997: Galip Atasağun, “Sembol ve Sembolizm”, *Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, Konya 1997, s.369-387.

Atasağun 2000: Galip Atasağun, “Hıristiyanlığın Tanıtımı, Yorumu ve Kurumsallaşmasında Sembollerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, Konya 2000, s.181-199.

Ateş 2012: Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yay., 3.Baskı, İstanbul 2012.

Avigad 1990: Nahman Avigad, “The İnscribed Pomegranate from the “House of the Lord””, *The Biblical Archaeologist*, Vol.53, No.3, Sep.1990, s.157-166.

Bayat 2008: Fuzuli Bayat, “Ezoterik Bilgi Kaynağında Yasak Meyve”, *Turkish Studies*, Vol.3/5 (Fall), 2008, s. 615-625.

---

⁵⁹ Delikgöz-Alıç 2010, s.7.

⁶⁰ Çetin 2008, s.120.

⁶¹ Mehmet İsmail, “Azerbaycan Sözlü ve Yazılı Edebiyatında Nar”, *Turkish Studies*, Vol.3/5, Fall 2008, s.219.

Bebek 2005: Adil Bebek, “Cennet Meyveleri Örneğinde Ahiret Hayatına Kelamî Bir Bakış”, *Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10: 2, Elazığ 2005, s.1-18.

Bennett 2011: Matt Bennett, “The Pomegranate: Marker of Cyclical Time, Seeds of Eternity”, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol.1, No.19, Decemvir 2011, s.52-59.

Bertman 2003: Stephen Bertman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, New York 2003.

Cerrahoğlu 2012: Münir Cerrahoğlu, “Mitolojilerde ve Türkiye’de Derlenen Masallarda Narın Yeri”, *Turkish Studies*, Vol.7/1 (Winter), 2012, s.643-651.

Çamdereli 2007: Mete Çamdereli, “Nar’ın Göstergesel İklimi: Bir Ön Çalışma”, *Journal of İstanbul Kültür University*, 2007/3, İstanbul 2007, s. 63-71.

Çetin 2006: Cengiz Çetin, “Anadolu’da Bereket Kültü ve Anadolu’da Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları”, *A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46/1, Ankara 2006, s.189-210.

Çetin 2008: Cengiz Çetin, “Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, 48/ 2, Ankara 2008, s.111-126.

Çoban 2007: Melih Çoban, “Eskiçağ Toplumlarında Meyve Kültü”, *Bilim ve Gelecek*, S.39, s.81-85.

Delikgöz-Alıç 2010: Ömer Delikgöz-Fulya Alıç, “Osmanlı İstanbul’unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (Güz), Ankara 2010, s.113-131.

Durand 1998: Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, Çev. A.Meral, İnsan Yay., İstanbul 1998.

Eliade 1992: Mircae Eliade, *İmgeler Simgeler*, Çev. M.A.Kılıçbay, Gece Yay., Ankara 1992.

Eliade 2003: Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev.L.Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul 2003.

Goor 1967: Asaph Goor, “The History of the Pomegranate in the Holy Land”, *Economy Botany*, Vol.21, No.3, Jul.-Sep. 1967, s. 215-230.

Göğebakan 2011: Yüksel Göğebakan, “Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü Olarak Kadın”, *İnönü Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı, Cilt.1, Malatya 2011, s.501-514.

<http://www.religionfacts.com/christianity/symbols/pomegranate.htm>

Erişim 15.06.2015 14:30.

Immerwahr 1989: Sara A. Immerwahr, “The Pomegranate Vase: Its Origins and Continuity”, *The Journal of The American School of Classical Studies at Athens*, Vol.58, No.4, 1989, s.397-410.

İsmail 2008: Mehmet İsmail, “Azerbaycan Sözlü ve Yazılı Edebiyatında Nar”, *Turkish Studies*, Vol.3/5, Fall 2008, s.217-226.

Jaffar 2002: Tamara Agha- Jaffar, *Demeter and Persophone: Lessons from a Myth*, McFarland 2002.

Jannot 2009: Jean-René Jannot, “The Lotus, Poppy and Other Plants in Etruscan Funerary Contexts”, *Etruscan by Definition: The Cultural, Regional and Personal Identity of the Etruscans, Papers in honour of Sybille Haynes*, MBE, Edited by J.Swaddling-P.Perkins, British Museum Research Publication 173, London 2009, s.81-86.

Limet 1987: Henri Limet, “The Cuisine of Ancient Sumer”, *The Biblical Archaeologist*, Vol.50, No.3, Sep.1987, s.132-147.

Magness 2001: Jodi Magness, “The Cults of Isis and Kore at Samaria-Sebaste in the Hellenistic and Roman Periods”, *The Harvard Theological Review*, Vol.94, No.2, April 2001, s. 157-177.

Mark 2015: Joshua J. Mark, “The Banquet Stele of Ashurnasirpal II”, www.ancient.eu/article/730, Erişim 17.02.2015, 20:25.

Matthews 2001: Victor Matthews (ed.), *Desire, Discord and Death Approaches to Ancient Near Eastern Myth*, American Schools of Oriental Research, Boston 2001.

Özbay 2013: Ender Özbay, “Adem-Havva-Lilith Figürleri İzlendiğinde Bir Olanaksızlık Miti: Aşk”, *İdil Dergisi*, C.2, S.10, 2013, s.40-58.

Parpola 1993: Simo Parpola, “The Assyrian Tree of Life: Tracing the Origins of Jewish Monoteism and Greek Philosophy”, *JNES*, Vol.52, No.3, Jul. 1993, s. 161-208.

Riddle 2010: John M. Riddle, *Goddesses, Elixirs, and Witches: Plants and Sexuality Throught Human History*, Palgrave Macmillan, New York 2010.

Romanoff 1944: Paul Romanoff, “Jewish Symbols on Ancient Jewish Coins (Continued)”, *The Jewish Quarterly Review, New Series*, Vol.34, No.3, Jan.1944, s.299-312.

Rova 2008: Elena Rova, “Mirror, Distaff, Pomegranate, and Poppy Capsule: on the Ambiquity of Some Atributes of Women and Goddesses”,

Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East, Vol.1, Eds. H.Kühne-R.Czichan etc., Wiesbaden 2008, s.557-571.

Spitz 1990: Ellen Handler Spitz, “Mothers and Daughters: Ancient and Modern Myths”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol.48, No.4, Autumn 1990, s.411-420.

Stover-Mercure 2007: Ed Stover - Eric W. Mercure, “The Pomegranate: A New Look at the Fruit of Paradise”, *HortScience*, Vol.42 (5), August 2007, s.1088-1092.

Ward 2003: Cheryl Ward, “ Pomegranates in Eastern Mediterranean Contexts during the Late Bronze Age”, *World Archaeology*, Vol 34 (3), 2003, s.529-541.

Wilkinson 2013: Toby Wilkinson, *Eski Mısır*, Çev. Ü.H.Yolsal, Say Yay., İstanbul 2013.